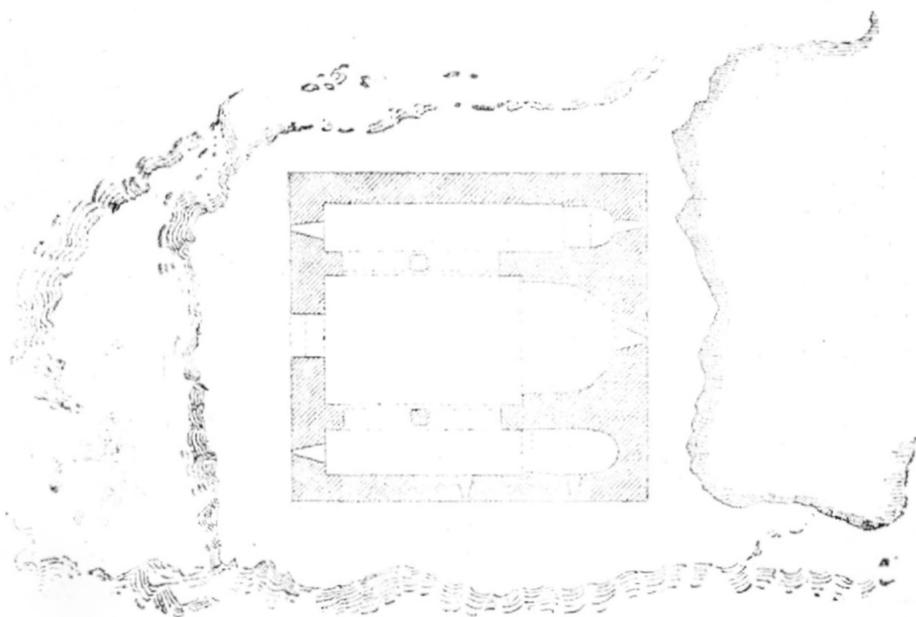
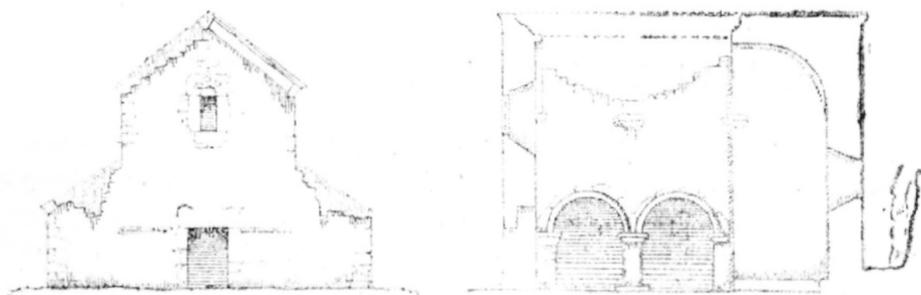

ქვაბის-ხევი

მარიაშვილი

სქემატური ანაზომი 1948. 14. VIII. არქ. დ. რეუდიშვილი

შეგრამ, ეტყობა, ამ საყდრის ამგები არა გრძობდა მოცემულის არქიტექტონიკური ომპოზიციის სივრცის დამახასიათებელ კერძო თვისებებს. ბაზილიკის ფორმას პარობითად იძლევა. ჩანს, ამგები დაემორჩილა შემკვეთავს — იქნებ მონასტრის წინამძღვარს, რომელიც ალბათ მარტო იმას ესწრაფოდა, რომ თავის პატარა მონასტერში ჰქონოდა საყდარი, საცა წირვა-ლოცვის შესრულების შესაძლებლობა იქნებოდა, და არა ხუროთმოძღვრული ნაგებობა ჩვეულებრივ შენობათაგან გამორჩეული. ამაზე მიგვითითებს ხმარებული სააღმშენებლო მასალა და მასალის დამუშავება. მარიანწმინდის ბაზილიკის მცირე ზომები მის შინაგან სივრცეს თავისებურობას არ უქმნის. შუა ნაგის ფართობი, საყურთხევის შიგ მოყოლებით, ძლივს სჭარბობს 25 კვადრატულ მეტრსა, სიგანე კი თითოეული გვერდის ნაგისა უდრის მხოლოდ 1,20 მ.

გვერდის ნაგები გამომიჯნულია მთავარისაგან, თითოეული, სულ წყვილი თალით, ე. ი. ნაგებობაში შემსვლელის თვალს ხედება მარჯვნივ და მარცხნივ თითო მცირე სვეტი: რომლებზედაც, თითოეულზე, დაყრდნობილია გვერდის ნაგის მალთა შემკვერელი წყვილი თალი. სვეტები მოლიანი ქვისაგანაა გამოკვეთილი, ოთხ წახნაგოვანია (წახნაგების სიგანე 40—50 სანტიმეტრამდე), ხოლო კუთხეები — ჩამოკვეთილი (ჩამოკვეთილის ოლე სიგანით 5 სმ). სვეტთა სიმაღლე 1,25 მეტრია. მათზე იმპოსტები უბრალო კვადრატული ფიქალებია. რომელთა ზემო ნახევრის კიდეები შვეულად არის ნათალი, ქვემო კიდეები კიდევ ან ოდნავ აღმატერად, ან ამოღარეითაა ნათალი. ამ იმპოსტებს ებჯინება თითო წყვილი თალი. თითოეული — მთავარ ნაგის მხარეს თითო კიბურით (იხ. განაკვეთი). კვარცხლბეკის ნაცვლად თითოეული სვეტის ქვეშ ამოღებულია ქვის ფიქალი, თითქმის შენობის ნიადაგის ზედაპირის სიმაღლეზე. მთავარი ნაგის კამარა, მიუხედავად პატარა ზოვისა, როგორც ჩანს, შეიცავდა მარტო ერთს შუა სართავ თალს კი არა, არამედ მეორესაც დასავლეთ კედლის გაყოლებით. ორივე ხსენებულ თალს საყრდნობლად ჰქონია სიგრძივი კედლებიდან წამოწვდილი კონსოლები. შუქი ეძლევა მთავარ ნაგის ერთი, შედარებით დიდი, მალა გამოღებული დასავლეთი სარკმლიდან და სამხრეთის ორი მცირე სარკმლიდან.

მარიანწმინდის ბაზილიკის საყურთხეველი ღრმაა და ფართო, გეგმაში ოდნავ ნალისებური ფორმისა. საყურთხევის მთელ ნახევარწირის გარს შემოკოლებული აქვს ხარისხი, ხარისხის შუა ადგილზე კიდევ საყურთხევის სარკმლის ჩამოსწვრივ ამართულია დიდი ქვა. ძნელია ახლა გადაწყვეტით ითქვას რაზე იმგვარ მოვლენაზე: კედელთან მიდგმული აღნიშნული ქვა ტრაპეზია, თუ წინამძღვრის საჯდომად იყო იგი განკუთვნილი. სარკმელი მალაა მოთავსებული. მისი ზემო ნაწილი კონქის ქუსლის ხაზზე მოდის. სარკმელს არა აქვს მკაფიოდ გამოკვერილი ფორმა, რაც ცხადად მიგვითითებს მხატვრული მიდგომის გაუთვალისწინებლობაზე.

ლი შვილიშა. უნდა აღნიშნო, რომ ჯერ კიდევ 1912 წელს აკად. ექ. თაყაიშვილის დაჯავლებით ამ ბაზილიკის გეგმა ზომბა ხუროთმოძღვარმა მ. კალაშნიკოვმა თავის სტუდიენტოსას (იხ. ქართული ხუროთმოძღვრების აღბოში, შედგენილი ექ. თაყაიშვილის მიერ. თბ. 1924, ტაბ. 62).

გვერდის ნაეები ერთი სიგანისაა, მაგრამ აღმოსავლეთ ნაწილში სხვადასხვანაირადაა მოწყობილი თითოეული მათგანი. ჩრდილოეთის ნაეი მთლიანად ღიაა აღმოსავლეთის აფსიდამდე, თვით აფსიდის ჩათვლით. ეს აფსიდი წარმოადგენს ნახევარწირს, არც თუ ძალიან სწორს, და აქვს ერთი პატარა სარკმელი. ამ სარკმლის ფორმა მხოლოდ რეალური პირობებითაა გამოწვეული. სახელდობრ იმით, რომ ზედ ნაგებობის წინ აღმართულია კლდე. სარკმლის ზემო თალი ძლიერადაა აზიდული ფასადისაკენ იმ ანგარიშით, რომ ამ ნაგებობის მუქი მისცეს. მეორე სარკმელი ჩრდილოეთის ნაეისა მოცემულია დასავლეთით.

ბაზილიკის სამხრეთ ნაეს აღმოსავლეთით აკრავს გამოცალკეებულ ეკვდერი, მაგრამ გარკვეული ფორმა მას არა აქვს. დაბალი კარი აერთებს მას გვერდის ნაეთან; აქ იგი სწორკუთხოვანია, იმ დროს როდესაც ეკვდერის მხრივ მას ნახევარწირი ზედი აქვს. მისი წირთბლები დიდი თლილი ქვებისაა. აფსიდური მორგვალემა პირდაპირ, უშვერილოდ, უერთდება კედლებს. ეკვდერის სარკმელი აღმოსავლეთით კი არაა, არამედ სამხრეთით. ამასაც არა აქვს გარკვეული ფორმა. სამხრეთით ნაეი, ისე როგორც ჩრდილოეთისა, შეიცავს სარკმელს დასავლეთით და აგრეთვე სამხრეთითაც: ორივე პატარაა.

მთელი ბაზილიკა თავისი კედლების და კამარების მთლიანი მასივებია ნაგებია, უმთავრესად, იქვე კლდეებიდან ანატეხი თითქმის გაუთლელი ქვებით. ამიტომაც რომ ქვების არამკეთუ ფორმა, ზომა, შემთხვევითაა. ფასადებზე ქვები ნაწილობრივ უშველებელი ლოდებია, ნაწილობრივ საკმაოდ დიდი, მაგრამ დაბალი. ლოდები, რაზდენადაც ამის გამოკვევა შეიძლება, ღრმად სხედან კედლებში და თავისი რაზდენადმე გათლილი ზედაპირით სტოვებენ კედლებზე მიღებული ფიქალების შთაბეჭდილებას. მაგრამ არას დიდი ლოდები ოდნავ მოსწორებული ზედაპირით. ბაზილიკის შიგნითაც კედლების წყობა ასევე ტლანქი, სრულიად შემთხვევითი ფორმის ქვებითაა გაკეთებული. მაგრამ უფრო წვრილი. ეს ემჩნევა განსაკუთრებით შუა ნაესა. გვერდის ნაეებში კი არის მსხვილი ქვებიც, უფრო მეტად ჩრდილოეთ ნაესში. გვერდის ნაეებში უფრო კედლებმა, ასე ვთქვათ, გვიკარნახეს, რომ ძალიან აგვედევნებინა წყობის რიგებისათვის.

კამარებიდან გადარჩენილია ჩრდილოეთ ნაეის კამარა. ნაშენია დამტკრებული წვრილი თხელი ქვებით, რომლებიც წყობაში წიბოებზეა დაყენებული. ამავე სახისაა სამხრეთი ნაეის კამარის ნაფლეთები, ასეთივეა კამარა სამხრეთი ეკვდრისა. მთავარ ნაესში არც კამარაა შენახული, არც კამარის სართავი თალები. თალებისაგან გადარჩენილია თავის კონსოლებზე რალაც ცოტა მეტად მთავარი ნაეის აფსიდი და კონქი კი ჯერ კიდევ ნაგრად დგას. რაზდენადაც აფსიდის კედელი შეუღესილი არაა, ამდენად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მთავარ ნაეის კედლის წყობა შედგება შემთხვევითი ფორმის ქვებისაგან, ისე როგორც სხვა დანარჩენ მთლიან მასივებში. კონქი კი გამოყვანილია ოლგების შრეების შემქნელი, მსხვილი თლილი ოთხკუთხედი ქვების სწორი რიგებით.

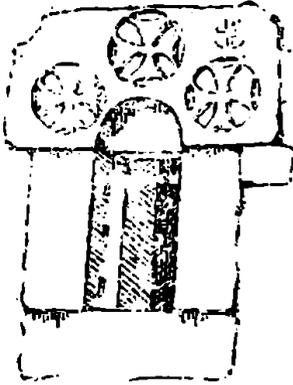
სრულიად ისევე, როგორც კონქი, თლილი ოთხკუთხედი ქვებითაა გამოყვანილი ნაგებობის სხვა საგანგებოდ გამორჩეული ნაწილები. ესაა ჯერ ერთი ნაგებობის შიგნითა თალები: საკურთხეველის აფსიდის გარე თალი და თალები მთავარ ნაეიდან გვერდის ნაეებისაკენ. გარე თალი აფსიდისა აყვანილია კარგა ნათალი მსხვილი ოთხკუთხედი ქვების ორი წყობით, მთავარი ნაეიდან გვერდის ნაეებისაკენ თალები კიდევ მოცემულია შვერილით, ე. ი. თლილი ოთხკუთხედი ქვებით გამოყვანილ. მათ წყობას აქვს ორმაგი სიგანე. რომელიც ადამიანის თვალში ერთგვარ მეტოქეობას უწევს კედლების უსწორმასწორო ქვებისაგან გამოყვანილ წყობას. ნათალია აგრეთვე, თუმცა ნაკლებად, სვეტებიცა და მათი იმპოსტებიც, რომლებზედაც დანდობილია თალები და სვეტების ქვეშ ამოდებული ფიქალები.

ნახსენებ ნაწილებს გარდა თლილი ქვებით გამოყვანილია აგრეთვე და საეღეთი კედლის პილასტრებზე თალების იმპოსტები; იმპოსტები აფსიდის კუთხეებში, საკურთხეველის კამარის ქვეშ ამოდებულნი, და ბოლოს კიდევ მთავარი ნავის კამარის სართავი თალის იმპოსტები. ამას გარდა აღსანიშნავია, რომ დასავლეთის კედელზე იმპოსტებიდან დაწყებული სარკმლაქცი გატარებულია ერთი ოლე ნათალი ქვების წყობისა.

არც გარეგნობა ერჩევა მარიაშწმინდის ბაზილიკისა თავისი მხატვრობით. ეს გარეგნობა სრულიად შეესაბამება ბაზილიკის შინაგანი სივრცისა. მისი მალა აზიკლის შუა და დაბალი გვერდის ნაწილების აღნაგობას. აღმოსავლეთი ფასადი ოთქის მისევენება კლდეს, ჩამოკვეთილს ალბათ ბაზილიკის ასაგებად; სამხრეთი ნავის წინ კლდე უფრო უკან არის დაწეული, შუა ნავის წინ — 1,5 მეტრზე, ეს არის საკურთხეველის სარკმლის გასწვრივ, თორემ ისე მხოლოდ 1 მეტრითაა შუანავის სხვა ადგილებისაგან უკან დაწეული. ფასადის ზემოთ კი, შუა-ნავის სახურავის ჩრდილოეთ ნახევრის პირდაპირ, კლდე ნაგებობას შეჰხებია. ჩრდილოეთი ნავის წინ კლდე ისევ უკან არის დაწეული, და უფრო ძლიერად, შექმნილა გასასვლელი სიგანით 1,5 მეტრი, ხევით რამდენადმე გაფართოებული. უკანასკნელს გარემოებას გამოუწვევია ჩრდილოეთ ნავის აღმოსავლეთისაკენ გაჭრილი სარკმლის თავის ძლიერ მალა აზიკლა შიგნიდან გარეთ. ფასადის ორივე სარკმლის ხვრეტილები არაფრით არაა მოპირკეთებული, კედელში უბრალოდ არის გაჭრილი. ასევეა მოცემული სამხრეთ ფასადის სარკმლები: ორი — გამოჭრილი მთავარი ნაეიდან და ერთი — გვერდის ნაეიდან. სამივე თვალისთვის ოდნავ დასანახავი ხვრეტილებია წარმოდგენილი. ჩრდილო ფასადი ტყისაკენ მიმართული მთლად ყრუა. იტყობა აქ ჩამორიგებული მყო პატარა მონასტრის დანარჩენი ნაგებობანი.

რამდენადმე გამორჩეულია დასავლეთი ფასადი (იხ. ნახაზი). მის სუბსტრუქტული დაბალი გარედან სწორკუთხა კარია, რომელსაც ოდესღაც თავს სდებდა დიდი უსწორო ბალაქარი. შესასვლელის თავზე სარკმელია, შედარებით სხვებთან დიდი სიის მქონე და, რაც მთავარია, გულმოდგინეთ დამუშავებული: ოთხი თანატოლი თლილი ქვით გაფორმებული წინაპირზე და სიონი. ასეთივე ქვაა გადებული სარკმლის ძირს. სარკმლის საკმაოდ დიდს ხეობა ქვაზე სარკმლის ხვრეტილის თავზე მოცემულია ნახევარ-წრის მსგავსად

პატარა ფოსო (სიღრმე). ე. ი. ეს მორთულობაცაა და ამავე დროს გამარტივებული ვადმოცემა სარკმლის ზემოთა ნაწილის ჩვეულებრივი ნახევარწრისა. ამ ფიჭალის დანარჩენს ზედაპირზე კიდევ გამოყვანილია ოდნავ შეღრმავებული სამი მთიარული, თითოეული ტოლ-ტოტებიანი ჯვრითურთ, მოთავსებული ორმაგ სალტაში (იხ. სქემატური ნახაზი). ამ მთიარედებით შეესებული ფიქალი

არ წარმოადგენს წესიერ სწორკუთხედს, რაც საერთოდ დამახასიათებელია მთელი ნაგებობისათვის, მხოლოდ შორეულად უახლოვდება ამ ფორმას. ამასთან ერთ კუთხეს მთლად მოკლებულია. ამ ფასადის კედლის წყობის ზედაპირი მოსწორებულია ნაკერებისა და ქვების უსწორ-მასწორო ნაწილების დამატებითი სქელი შეღვსვით, ასე რომ ფასადის ქვედა ნახევრის უმეტეს ნაწილში მხოლოდ აქა იქ თუ ჩნდება ქვების ზედაპირის ნაწილი. სხვა ფასადებზე კი არაფერი ამის მსგავსი არ არის. ამ ფასადზე უნდა აღინიშნოს კიდევ კარების სიმაღლეზე აქეთ-იქით შუა ნაწილზე გაყოლებული ქუსლი, ალბათ ნაგულისხმევი, მაგრამ, რამდენადაც ჩანს.

განუხორციელებელი პორტიკისათვის. სარკმლის გვერდების ქვეშე კიდევ ურომანეთის პირდაპირ მოჩანს სამ-სამი მცირე ნახვრეტი, როგორც ეტყობა, ჭვირნარით ნაკეთები სახეების მქონე კერამიკული ბანდულის დასამაგრებლად.

ბაზილიკის კარნიზები უმთავრესად ამორგვალებული პროფილისაა და პირდაპირ უერთდებიან კედლის სიბრტყეს. სახურავი ყოფილა გადაუენილი ქვის დიდი ლორთინებით.

როგორც უკვე იყო აღნიშნული წინასწარ, მარიამწმინდა — ბაზილიკა კვაბის-ხევის ხეობაში ბორჯომის ახლოს მდებარე, არაა თვალსაჩინო თავისი მხატვრული გადაწყვეტილებით. პირიქით, ეს არის ჩვეულებრივი რიგის ნაგებობა გარკვეული ფუნქციების შესასრულებლად — სახელდობრ, პატარა სამონასტრო ეკლესია. მაგრამ მისი დამახასიათებელი, ცალკეული თვისებების წყალობა ნებას იძლევა, ვიგულოთ ის VIII—IX საუკუნის ჯგუფთა ნაგებობად. შევეცდები დაეასახელო ელემენტები, რომლებიც, მგონია, ამაზე მიუთითებენ.

ჯერ თვალი გადავავლოთ ნაგებობის გეგმასა და ფორმებს. ესაა ისეთი ნაშნაფიანი ბაზილიკა, როგორიც საკმარისი სიმრავლით იყო აგებული ხანძისა და შატბერდის ამგების გრიგოლისა და შისი მოწაფეებისაგან VIII საუკუნის დამლევა და IX საუკუნის მთელ მანძილზე; კერძოდ, თვით ბორჯომის მხარეში აგებული სამეკლესიანი ბაზილიკები საკვირიკესა და ჩეძეში. ამ დროს ბაზილიკებს უკვე ეკარგებათ თავისი კერძო თავისებური მხატვრული თვისებები — დაგრძელებული ფართო სივრცის რიტმული ნაკვთები, რომელთაც ჰქმნიდა მრავალი წყვილი სვეტის აღმართვი. ამის მაგივრად ჩნდება, თავის ორივე მხარეზე დამხმარე განაკვეთების მქონე, შესასვლელთანვე მოკლე მთიარე სივრცე, სრულიად მოკლებული თანდათანობით გაშ-

ლასა; ის მაინც ვერ აღწევს შუაგულ-გუნბათიანი ტაძრების ნაგებობის შეწყობილს ერთიან მთლიანობას. მხოლოდ ერთი დაბალი, მაგრამ არა-დანაშინებული, პატარა სვეტი, მასზე დამყარებული ორი შედარებით ფართო თაღით თითოეულ მხარეში (შესასვლელიდან) და ამ თაღებს შორის აფსიდის თაღი იძლევიან უფრო ისეთსავე შთაბეჭდილებას, როგორსაც შუაგულ-გუნბათიანი ნაგებობანი, ე. ი. შთაბეჭდილებას წუა კერტიკალური ხაზისა თითოეული მხარის მიმართულებით. ასეთი მიდგომა აღნიშნულ საუკუნეებში უდავოდ-ქარბობს ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლებში. ორი გვერდის აფსიდისა და მერმე ცხადად გამომიჯნული ეკვდერის არსებობაც უეჭველად ამორბებს ამ ბაზილიკას ქართული ხუროთმოძღვრების აღრეულ საუკუნეებს.

მეორე მნიშვნელოვანი მომენტია ამ ბაზილიკას ნაგებობაში მოხმარებული საამშენებლო მასალა და ხასიათი ამ მასალის დამუშავებისა. ყველა ეს აღნიშნულ ეპოქაზე მიგვიითიებს, ისე როგორც ასეთივე ფაქტები მეტ რიცხვ ნაგებობათა. ეს ის ეპოქაა, როცა ქართველი ხალხი ქონებრივად რამდენადმე იყო შევიწროებული და არ შეეძლო ჩვეულებრივი რიგის ნაგებობაზე დახარჯა იმდენი სახსარი და მიექცია მისთვის იმდენი ყურადღება, რამდენსაც ხარჯავდა ის ძეგლებზე თავისი კულტურისა და კერძოდ ხუროთმოძღვრების აყვავების ბრწყინვალე ეპოქაში. ნაგებობაზე ნახნარია იქვე მახლობლად შოტეხილი ქვა, ზედმეტი ნაწილების მოუშორებლად, და ნახნარია მრავალნაირი 'ხომისა. მერნე, შენობის კედლების მთავარი პერანგი უშველებელი ფიქალგბითაა შექნნილი. ქვებია გათლილი მხოლოდ შენობის პასუხსაგებ ადგილების გამოყვანისათვის, და ისიც ქვების მხოლოდ ის მხარეები, რომელთა გათლა აუცილებელ ნოთხოვნითაა გამოწვეული: თაღები, ნაკეთებია შავ გარეგან აბრისში სრული სისწორის დაცვით; ქვებს კი, პირდაპირ კედელში ჩართულთ. შერჩენიათ თავისი შემთხვევითი ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს კედლის შენდგომ წყობას. ამაზე ჩვენ მიგვიითიებს თავისი დამუშავებით ბაზილიკის შესასვლელის ბალეარი, რომელიც მოსწორებულია მხოლოდ სიოს პორიზონტალის ხაზით: ამასვე გვიმოწმებენ დასავლეთი სარკმლის, მხოლოდ თვით სიოში შემოხაზული, თლილი ქვებიც. ხოლო უკვე რამდენჯერმე ნახსენები ორი პატარა სვეტია დამუშავებული ოთხივე მხრივ. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ამ სვეტების თლა არაა დიდი ღირსებისა.

ერთადერთი დეკორატიულად გაფორმებული ადგილი ბაზილიკაში მისი დასავლეთის სარკმელია. უკვე იყო ნათქვამი, რომ ამ სარკმლის ზემო ფართო ფიქალზე ამოკვეთილია სამი სადა ტოლ-ტოტებიანი ჯვარი, მოთავსებული ოდნავ შეღრმავებულ ფონის მქონე მცირე წრეებში. ჯვართა ტოტების შემოხაზეა მიღწეულია დაახლოებით გარე წრიდან ფარგლის შემოტარებით, ე. ი. ტოტები ფართოვდება ნახევარწრიულად გარე მხრისაკენ; ზემო თავის მოყვანილობაც ნახევარ-წრიულად ბოლოვდება. ანალოგიურსავე მთვარედს ჩვენ ვხედავთ ჩვენი ბაზილიკის დროს ამენებულს სირგოში¹: ჩვენ ვხედავთ აქ

¹ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე. ტ. IX, № 6, 1948, გვ. 392, სურ. 13.

სარკმლის ფიქალის ანალოგიურს სამმთვარედინ მორთულობას მის ნახევარ წრიულ ზედში, მაგრამ ერთი კი არის, რომ სირგოში მოცემულია ჯერების ნაცვლად ორნამენტალური ვარდულები¹.

ამგვარად, მგონია, რომ ეს არა აშკარად გამოკვეთილი უმნიშვნელო თვისებები ნებას იძლევიან გადაქრით დავათარილოთ მარიაშწმინდის ბაზილიკა VIII—IX საუკუნეებით, უფრო IX-თი — ნაერთა გამოყოფების წახნაგოვანი პატარა სვეტების მოხმარების მიხედვით.

ყველა მონაცემი გვეუბნება, რომ ბაზილიკის კედლები არ იყო ნაგულის-ნაწევი კედლის მხატვრობისათვის, რაც რამდენადღე უდგება უფრო დასახელებულ ხანას, ვიდრე მოგვიანო საუკუნეებს. სამარეთ ეკედერში ამჟამად დატული კედლის მხატვრობა ეკუთვნის უფრო გვიან დროს (VII—XIII ს.ს.); ასეთია ყველაზე უკეთესად შენახული გამოსახულება ორი ერისკაცისა — მამაკაცი წარწერით „შოთა“ და მის წინ ბდგომი ქალი წარწერით „იაა“². ესენი დახატულნი არიან ჩრდილოეთ კედელზე, კუთხიდან შესასვლელის იქით, ღია მორუხო. თუ მომწევანო ფონზე. მათ ქვევით გაყოლებულია ორნამენტალური ოლე — თეთრსა თუ რუხ ფონზე წითლითა, ვიწრო ლურჯისა და ფართო წითლის ოლეებით შემოჩარჩობული. კედლის ქვედა ნაწილი დაახლოებით ნახევარი მეტრის სიმაღლეზე სრულიად მოუხატავია. პორტრეტების ზემოთ უკვე კამარაში ორ ნახევარ-ნახევარი გამოსახულებაა მღვდელმთავრებისა, ამათ წინ კიდევ ერთი მთელი ფიგურა. დანარჩენი მხატვრობა ფრაგმენტულია: კონქში მარცხნივ იოანე ნათლისმცემელი ვედრებისა, მის ქვევით მღვდელმთავრებია, გადაჩენილია ამათგან ერთი. სამხრეთის სარკველამდე, როგორც ჩანს, ამგვარი გამოსახულება ექვსი ყოფილა.

შენახულია კიდევ ბაზილიკაზე მიშენებული პატარა ადგილსამყოფი სამხრეთი ნაგის აღმოსავლეთით. მისგან კლდემდე გადაყვანილია თალი და მის წინ ამოყვანილია კედელი შესასვლელით. მისი სიერცე შევსებულია წყობით. ეტყობა, რომ ეს იყო ორსამარიაანი განსასვენებელი.

¹ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. IX, № 6, 1948, გვ. 393, სურ. 14.

² სწორედ ამ პორტრეტების პირები იყო გადმოღებული აკად. ნ. ბერძენიშვილის შეკვეთით.